

Розділ 2

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ: ДОСЯГНЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 159.9

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Панасенко Е.А., Репринець І.О.Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті представлено теоретико-прикладний аспект проблеми розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти. Комунікативні здібності потрактовано як багатогранні особистісно-професійні утворення практичного психолога, що забезпечують здатність оптимальної організації взаємодії з клієнтами, адекватність сприймання себе у спілкуванні та індивідуально-психологічних особливостей співрозмовників. Підкреслено, що розвиток комунікативних здібностей відбувається в процесі комунікативної підготовки. Комунікативну підготовку майбутніх практичних психологів закладів освіти представлено цілеспрямованим процесом усвідомлення студентами вищих навчальних закладів соціально-психологічних закономірностей взаємодії у сфері професійної діяльності та процесом оволодіння цими закономірностями. Показниками успішності розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти є оволодіння ними комунікативними знаннями та вміннями, перехід зовнішніх чинників у внутрішні регулятори поведінки.

Ключові слова: здібності, комунікативні здібності, практичний психолог закладу освіти, комунікативна підготовка, комунікативні знання та вміння.

Постановка проблеми. З позицій постійно зростаючих вимог до діяльності психолога закладу освіти на сучасному етапі проблема розвитку у майбутніх фахівців здібностей до професійного спілкування є актуальною і перспективною. Нині суспільство усвідомлює, що від рівня самореалізації кожної особистості залежать результати й масштаби її професійної діяльності. Кожна людина, відповідно до її інтелектуального потенціалу, природних задатків і таланту, соціального статусу, повинна розкрити себе, самореалізуватися і стати конкурентоспроможним фахівцем. Не є винятком у цьому плані й діяльність практичного психолога закладу освіти. Вивчення реального стану готовності практичних психологів до ефективної професійної діяльності у закладах освіти різних рівнів свідчить про необхідність науково обґрунтованих змін у змісті, формах, методах й технологіях психолого-педагогічної підготовки практичного психолога, створення сучасної парадигми щодо розвитку його особистості й фахової діяльності. Як показав аналіз специфіки прояву комунікативних здібностей практичних психологів в реальній практиці, значущість даної проблеми обумовлена, зокрема, такими причинами і обставинами. По-перше, серед різноманітних труднощів і проблем, які виникають у роботі практичного психолога-початківця, одне з перших

місць займають проблеми у спілкуванні. По-друге, наукові теоретичні та прикладні дослідження із вирішенням проблем професійного спілкування пов'язують перспективи радикальних змін у житті сучасних закладів освіти. По-третє, нині в практичній психології достатньо інноваційних методичних прийомів, способів, технологій для розвитку у спеціалістів, які працюють з людьми, конкретних умінь і навичок спілкування, взаємодії та взаєморозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для дослідження означеної проблеми мають праці, в яких розглядаються питання, пов'язані з онтогенетичним розвитком спілкування (Л. Виготський, І. Кон, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Р. Павелків, Т. Піроженко, Л. Рубінштейн та ін.). Питання комунікативної активності особистості представлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених (Г. Васильєв, Л. Карамушка, Н. Коломінський, С. Максименко, Г. Міллер, К. Платонов, К. Роджерс, Я. Шкурко та ін.). Проблема розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологах розроблена у дослідженнях І. Булах, О. Митника, Р. Немова, Л. Орбан-Лембрик, Т. Середюк, Т. Яценко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження обраної про-

блеми передбачає вивчення та обґрунтування теоретико-прикладних аспектів розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення та обґрунтування теоретико-прикладних засад проблеми розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Високих результатів у професійній діяльності може досягти лише той практичний психолог, який вміє налагодити стосунки з дітьми, їх батьками, педагогічним колективом тощо. Саме комунікативні здібності у значній мірі характеризують професійну компетентність практичного психолога. Поняття здібностей у психології потрактовано як властивості особистості, що формуються та виявляються безпосередньо в діяльності; розвиваються та удосконалюються в міжособистісних стосунках; мають складну структуру, котра охоплює як природні, так і соціальні чинники; розвиток здібностей залежить від вимог суспільства [7].

Відомий сучасний психолог Р. Немов визначив комунікативні здібності як вміння і навички спілкування з людьми, від яких залежить його успішність [5]. Ґрунтуючись на засадах соціально-психологічного підходу, А. Батаршев потрактував комунікативні здібності як такі, що знаходять вияв у рівні реалізації трьох сторін спілкування (комунікативній, перцептивній, інтерактивній), і передбачають розвинений рівень соціально-психологічної адаптації індивіда, вміння психологічно впливати на оточуючих, переконувати їх і прихилити до себе [1].

Зарубіжні вчені-психологи К. Роджерс, М. Форверг, Е. Фромм та інші вказують на необхідність вивчати здібності до спілкування і комунікативну пристосованість на фоні характеристик «Я-концепції» людини. Дослідники Х. Шредер та М. Форверг проаналізували їх у комплексі як широку систему соціальної компетенції. Останнє поняття складається з чотирьох загальних рис особистості: комунікабельність – комунікативний потенціал особистості; рішучість в ініціації відносин – готовність до контактів; впливовість – здатність до навіювання, сила впливу; «Я-концепція» – пізнавально-емоційний образ, наріжним каменем якого є самоповага [9].

Психолог Л. Ситниченко розглядає комунікацію як життя людини серед інших людей, зазначаючи при цьому, що поза комунікацією людина свідомо не існує [8, с. 8]. Проте К. Платонов тлумачить «комунікацію» як «повідомлення», «передачу інформації», підкреслюючи односторонній характер поняття, вказуючи на зв'язок із теорією інформації, кібернетикою, технічними системами [6]. Іншої точки зору дотримуються, М. Корнєв та А. Коваленко зазначаючи, що терміни «спілкування» та «комунікація» в широкому розумінні майже збігаються і тому вживаються досить часто як тотожні, що зумовлено їхньою спільною семантичною основою, багатозначністю використання в буденному та науковому розумінні, а також функціями, які вони виконують [3].

Отже, комунікативні здібності практичного психолога закладу освіти є багатогранним осо-

бистісно-професійним утворенням, яке забезпечує здатність оптимальної організації взаємодії з клієнтами, адекватність сприймання себе у спілкуванні та індивідуально-психологічних особливостей співрозмовників, швидкість та легкість засвоєння нових, більш ефективних форм комунікативної поведінки. По-перше, комунікативні здібності практичного психолога закладу освіти ми розуміємо як комплексну характеристику окремих психологічних і професійних якостей особистості, по-друге, – як результат комунікативної підготовки, і, по-третє, – як міру вираження основних характеристик комунікативних здібностей психолога, яка, власне, й залежить від цієї підготовки.

Комунікативна підготовка майбутніх практичних психологів закладів освіти є цілеспрямованим процесом усвідомлення студентами вищих навчальних закладів соціально-психологічних закономірностей взаємодії у сфері професійної діяльності, з одного боку, і процес оволодіння цими закономірностями – з іншого, з метою розвитку професійних комунікативних здібностей та підвищення ефективності міжособистісного спілкування. Оволодіння зазначеними закономірностями означає насамперед вміння враховувати їх в реальному процесі взаємодії з різними учасниками педагогічного процесу.

Класифікуючи комунікативні здібності, науковці виокремлюють такі їхні види: загальні і спеціальні (Р. Немов), вербальні (комунікативно-мовленнєві, мовленнєво-лінгвістичні) й невербальні (Т. Піроженко), спеціально-важливі й універсально-важливі (Г. Васильєв), стратегічні й тактичні (Л. Тайер) тощо. Зокрема, стратегічні комунікативні здібності, на думку Л. Тайера, пов'язані із можливостями особистості зрозуміти комунікативну ситуацію, вірно в ній зорієнтуватися і відповідно сформулювати певну стратегію поведінки; тактичні здібності забезпечують безпосередню можливість особистості вступити в успішну комунікацію, опосередковану різними вербальними й невербальними засобами [9].

В психологічній науці комунікативні здібності вважаються здібностями окремого роду. Тривалий час науковцями активно обговорюється питання про їх вродженість чи набутість, а також про можливість розвитку цих даних у багатьох осіб. Також по-різному дослідниками розв'язується проблема визначення структури комунікативних здібностей. Видатний психолог О. Леонтьєв, спираючись на дослідження Л. Тайера, виокремив такі складові у структурі комунікативних здібностей: 1) комплекс вмінь швидко й адекватно орієнтуватися в умовах спілкування; 2) вміння планувати мовленнєвий та змістовий аспекти комунікації; 3) здатність знаходити відповідні засоби передачі змісту спілкування; 4) вміння забезпечити зворотний зв'язок спілкування [4].

Психолог А. Кідрон виокремив три рівні структури комунікативних здібностей: особистісний, поведінковий та пізнавально-оцінковий. На особистісному рівні автор визначив чотири аспекти: 1) база комунікативного потенціалу людини, яка, на його думку, охоплює соціальні і соціально-психологічні передумови до спілкування (комунікативні засоби, схема орієнтації взаємодії, темперамент, зовнішність, статус особистості

в групі та ін.); 2) нижчий рівень прояву комунікативної здібності (навички спілкування); 3) середній рівень комунікативної здібності (вміння спілкуватися); 4) вищий рівень комунікативної здібності (трактується автором як форма інтеракційного пристосування і функціональної спрямованості поведінки) [2].

Практика комунікативної підготовки студентів доводить, що ефективність такої роботи залежить від дотримання низки психолого-педагогічних умов:

1) психологічного обґрунтування доцільності розвитку та вдосконалення комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти, що забезпечує активну позицію особистості в комунікативній підготовці;

2) органічного поєднання теоретичного компонента комунікативної підготовки, практичної комунікативної діяльності та самостійної роботи студентів;

3) врахування сучасних тенденцій розвитку і становлення сучасної української молоді, динаміки її ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів, зауважуючи при цьому як позитивні, так і негативні прояви поведінки молодих людей, етнопсихологічних детермінант розвитку особистості майбутнього практичного психолога закладу освіти;

4) врахування індивідуальних психологічних та психофізіологічних особливостей учнів, їх батьків та педагогів. Фактично йдеться про необхідність подальшої індивідуалізації вузівської підготовки майбутнього практичного психолога закладу освіти з урахуванням рівня його соціальної зрілості;

5) системності та послідовності цього процесу.

Показниками успішності розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти, оволодіння ними комунікативних знань та вмінь є перехід зовнішніх чинників у внутрішні регулятори поведінки, ознаками чого виступають: психологічна установка на досягнення успіху в міжособистісній взаємодії, орієнтація на результат спілкування, високий рівень розвитку комунікативних здібностей особистості, потреби у спілкуванні, задоволеність рівнем внутрішньогрупового спілкування студентів, корекція та вироблення індивідуального стилю спілкування та ін.

Одним із шляхів підвищення ефективності розвитку комунікативних здібностей майбутніх практичних психологів закладів освіти у вищій школі є психологічне консультування студентів, яке передбачає надання допомоги студентам у формуванні їх готовності до професійного спілкування.

Вагоме місце посідає розвиток ціннісних орієнтацій, значущих для професійного спілкування, перцептивно-рефлексивних якостей майбутнього практичного психолога закладу освіти. В процесі консультування студенти усвідомлюють чинники, які знижують ефективність міжособистісної взаємодії, спільно з викладачами психологічних дисциплін визначають напрями актуалізації власних комунікативних можливостей, вироблення індивідуального стилю спілкування. Крім індивідуальних консультацій, ефективними є групові тренінги, мета яких – сприяння розвитку комунікативного потенціалу студентської групи.

Ще одним шляхом оптимізації процесу розвитку здібностей у студентів до професійного спілкування є відповідне вдосконалення змісту й програм циклу психолого-педагогічних дисциплін в системі професійної підготовки майбутніх практичних психологів закладів освіти, а також змісту студентської практики у дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх школах тощо. Вся робота має проводитися паралельно із формуванням загальної культури мови і мовлення, загальної налаштованості студентів на обрану спеціальність, на успішність професійного спілкування.

Ефективним шляхом оптимізації розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти, є керівництво соціально-психологічним розвитком студентської групи як суб'єкта спілкування. Основними напрями актуалізації внутрішньогрупової комунікації є забезпечення: мотиваційної єдності групи, сприятливого соціально-психологічного клімату, розвитку соціально-перцептивних та рефлексивних можливостей групи, оптимального стилю міжособистісного спілкування; актуалізація згуртованості студентів-одногрупників, інтенсифікація колективного досвіду взаємодії, формування групових норм, цінностей, традицій, актуалізація комунікативних здібностей кожного члена студентського колективу.

Висновки. Комунікативні здібності, як провідна структура особистості, формуються і виявляються безпосередньо в самому процесі спілкування, розвиваються і вдосконалюються в міжособистісних стосунках, і є як умовою спілкування, так і його результатом. Отже, комунікативні здібності не є сталим утворенням, вони є динамічною системою, яка, за наявності сприятливих індивідуально-особистісних та соціальних передумов, піддається розвитку й моделюванню. Дослідження комунікативних здібностей дозволяє усвідомити складність їх структури, яка включає як соціальні, так і природні чинники. У складі комунікативних здібностей, у якості основних, виокремлюються такі елементи: здібність до оптимізації міжособових відносин, здатність до впливу на співрозмовників, здатність до регуляції власної поведінки та поведінки інших учасників взаємодії тощо. Результативність комунікативної підготовки майбутніх практичних психологів закладів освіти забезпечується за дотримання низки умов: встановлення партнерських особистісно-рівноправних відносин між викладачем і студентами; утворення позитивної, довірчої атмосфери навчання; врахування значення етнопсихологічних чинників у розвитку комунікативних здібностей особистості майбутнього практичного психолога; урахування сучасних тенденцій розвитку і становлення української молоді, динаміки її ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів. Найбільш ефективними шляхами оптимізації процесу розвитку комунікативних здібностей у майбутніх практичних психологів закладів освіти, які сприятимуть цілеспрямованому розвитку комунікативних здібностей у майбутніх спеціалістів, є такі: організація спеціальної комунікативної підготовки майбутніх практичних психологів закладів освіти; забезпечення соціально-психологічного роз-

витуку студентської групи; вдосконалення змісту навчальних програм психолого-педагогічних дисциплін у вузі; психологічне консультування студентів та ін.

Список літератури:

1. Батаршев А. В. Психодиагностика способности к общению, или Как определить организаторские и коммуникативные свойства личности / А. В. Батаршев. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 176 с.
2. Кидрон А. А. Коммуникативная способность и ее совершенствование: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л., 1981. – 19 с.
3. Корнев М. Н. Соціальна психологія: підручник / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
4. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – Тарту: Изд-во Тарт. ун-та, 1974. – 220 с.
5. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Р. С. Немов. – В 3-х кн. – 3-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.
6. Платонов К. К. Психология / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев. – Высшая школа, 1977. – 247 с.
7. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-пресс, 1998. – 440 с.
8. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
9. Thyer L. Communication and Communication System in Organization, Management and Interpersonal Relations / L. Thyer. – Homewood, 1968. – 295 p.

Панасенко Э.А., Репринец И.А.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У БУДУЩИХ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНОЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье представлен теоретико-прикладной аспект проблемы развития коммуникативных способностей у будущих практических психологов учебных заведений. Коммуникативные способности раскрыты как многогранные личностно-профессиональные образования психолога, обеспечивающие способность к оптимальной организации взаимодействия с клиентами, адекватность восприятия себя в общении и индивидуально-психологических особенностей собеседников. Подчеркнуто, что развитие коммуникативных способностей происходит в процессе коммуникативной подготовки. Коммуникативную подготовку будущих практических психологов учебных заведений представлено как целенаправленный процесс осознания студентами высших учебных заведений социально-психологических закономерностей взаимодействия в сфере профессиональной деятельности и процессом овладения этими закономерностями. Показателями успешности развития коммуникативных способностей у будущих практических психологов учреждений образования является овладение ими коммуникативными знаниями и умениями, переход внешних факторов во внутренние регуляторы поведения.

Ключевые слова: способности, коммуникативные способности, практический психолог учебного заведения, коммуникативная подготовка, коммуникативные знания и умения.

Panasenko E.A., Reprinets I.O.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS TO THE FUTURE CONSULTING PSYCHOLOGISTS OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS: THEORETICAL APPLIED ASPECT

Summary

The article presents the theoretical applied aspect of the issue of the developing communication skills to the future consulting psychologists of educational establishments. Communication skills are disclosed as multi-faceted personal and professional qualities of a psychology degree, providing the ability to optimize the interaction with clients, the adequacy of perception yourself in communication and the individual psychological characteristics of the interlocutors. It's emphasized that the development of communication skills occurs in the process of the communicative preparation. The communicative preparation of the future consulting psychologists of educational establishments is presented as a purposeful process of comprehension by high school students the socio-psychological patterns of interaction in the sphere of professional activity and the process of mastering these patterns. The success rates of the developing communication skills to the future consulting psychologists of educational establishments are the mastering of the communicative knowledge and abilities, the transition of the external factors in the internal regulators of behavior.

Keywords: skills, communication skills, consulting psychologist of the educational establishment, communicative preparation, communicative knowledge and abilities.